

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΥ¹

Η συντηρητική ρητορική, υπακούει άραγε, σε αμετάβλητα ρητορικά σχήματα και λογικές; Πίσω από την φαινομενική αλλαγή των πολιτικών συγκρούσεων (την Γαλλική Επανάσταση, την καθιέρωση του καθολικού δικαιώματος ψήφου, το κράτος προνοίας), ο Α. Hirschman ανακαλύπτει την σταθερότητα των αντιδραστικών στάσεων.

Christophe Charle*

ALBERT O. HIRSCHMAN, *DEUX SIÈCLES DE RHÉTORIQUE RÉACTIONNAIRE*, γαλλική μετάφραση, Παρίσι, Fayard, 1991· αμερικανική έκδοση, 1991.

ΤΟ ΕΡΓΟ του Α. Hirschman, κι αυτό είναι που του δίνει την γοητεία και τον ιδιαίτερο τόνο του, είναι μία κριτική μελέτη της αντιδραστικής ιδεολογίας, θεωρημένης από μία νέα οπτική γωνία, και συγχρόνως μία προσωπική μαρτυρία για το ιδεολογικό κλίμα της παλινόρθωσης και της επανόδου στην (ηθική, κοινωνική) τάξη, η οποία συμπίπτει με την πολιτική επιτυχία του «ρηγκανισμού».

Ο συγγραφέας συνέλαβε την ιδέα του βιβλίου ύστερα από την συμμετοχή του σε μίαν επιτροπή μελέτης, με αντικείμενο την κρίση του κράτους προνοίας, η οποία συγκροτήθηκε από το ίδρυμα Φορντ το 1985, μετά την εκλογή του προέδρου Ρήγκαν. Το βιβλίο οργανώνεται με βάση το «εξελικτικό» σχήμα του Τ.Η. Marshall, όπως επανεξετάστηκε από τον Ralf Dahrendorf, και σύμφωνα με το οποίο οι δύο τελευταίοι αιώνες γνώρισαν την διαδοχική καθιέρωση των αστικών δικαιωμάτων [citoyenneté civile] (δικαίηρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου), των πολιτικών (απόκτηση του καθολικού δικαιώματος ψήφου) και κατόπιν των κοινωνικών δικαιωμάτων (οργάνωση του κράτους προνοίας). Ενώ όμως ο Hirschman παίρνει τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί, από αυτές τις τρεις διαδικασίες μεταρρύθμισης ή επανάστασης, υπογραμμίζει, κυρίως, ότι, κάθε φορά, οι πολέμιοι των μεταρρυθμίσεων επιχειρήσαν να τις ανακόψουν χρησιμοποιώντας μίαν επιχειρηματολογία που θα μπορούσε να αναχθεί σε τρία κυρίως ρητορικά σχήματα: την έννοια της διαστροφής (perversity effect), την ματαιότητα (futility) και την διακινδύνευση (jeopardy). Αντλώντας τα παραδείγματά του τόσο από την αντεπαναστατική φιλολογία (Burke, de Maistre), όσο και από την συντηρητική (Tocqueville, Fustel de Coulanges και τους πολέμιους της εκλογικής μεταρρύθμισης άγγλους δοκιμογράφους του 19ου αιώνα), την ελιτιστική (Pareto, Mosca, Nietzsche), την νεο-φιλελεύθερη (Hayek και αγγλοσάξωνες επικριτές του κράτους προνοίας), ο συγγραφέας ανακαλύπτει ότι οι συλλογιστικές αυτές έχουν κατ' επανάληψιν χρησιμοποιηθεί, αν και με τακτικές και αναλογίες που ποικίλλουν, για την προάσπιση της κατεστημένης τάξης πραγμάτων ή την παλινόρθωση της προηγούμενης.

Το πιο αποτελεσματικό ρητορικό σχήμα είναι αυτό της έννοιας της διαστροφής: οι μεταρρυθμίσεις ή οι επαναστάσεις εξελίσσονται στο αντίθετό τους και αποδεικνύουν ότι είναι αδύνατον οι άνθρωποι να παρέμβουν στην κοινωνική τους μοίρα, χωρίς να παίζουν τους μαθητευόμενους μάγους. Ο Burke είναι ο πρώτος ο οποίος χρησιμοποίησε αυτή την θέση εναντίον της Επανάστασης. Δεν είναι όμως αυτός ο οποίος την επινόησε. Ο Hirschman υποστηρίζει πως η έννοια της διαστροφής δεν είναι παρά προέκταση του φιλελευθερισμού του Α. Smith. Η αόρατη χείρ της αγοράς συνεπάγεται ότι ο άνθρωπος πρέπει να αφηθεί στην εξουσία των αφανών κοινωνικών δυνάμεων, προκειμένου να μην παραβεί την φυσική τάξη πραγμάτων. Το επαναστατικό εγχείρημα είναι για τον Burke μία παράβαση αυτής ακριβώς της τάξεως. Εκεί όμως, όπου ο οικονομολόγος έβλεπε μία πιθανότητα θετικής εξέλιξης, οι θεωρητικοί της αντίδρασης ανακαλύπτουν μία κακόβουλη πρόνοια, η οποία αποδιοργανώνει όλα τα ανθρώπινα σχέδια. Ο

Hirschman, επισημαίνει πως αυτή η επιχειρηματολογία επανεμφανίζεται και κατά την τελευταία φάση παλινόρθωσης της κατεστημένης τάξης, με την καταγγελία του κράτους προνοίας από τον Milton Friedman και τους σύγχρονους νεο-φιλελεύθερους. Αυτή η συσκότιση των διεργασιών, ενός σχεδόν αιώνα, έχει τις καταβολές της, σύμφωνα με τον συγγραφέα του *The Passions and the Interests*² στις καταστροφικές συνέπειες που είχαν οι νέοι αγγλικοί νόμοι για τους απόρους [Poor Laws] της δεκαετίας του 1830. Η πολιτική δικαιολόγηση των νόμων αυτών ήταν οι καταχρήσεις που ενδημούσαν στο παλιό καθεστώς αρωγής, η δε αποτυχία τους επέβαλε την αναθεώρηση των «πιστεύω» του φιλελευθερισμού.

Η κοινοτυπία ότι το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας εκτρέφει την απάτη αναμνησκάζεται και σήμερα· άλλωστε, όπως κατέδειξε πρόσφατα και η γαλλική πολιτική διαμάχη, πρόκειται για μια κοινοτυπία που δεν μονοπωλείται από τον αμερικανικό ή τον αγγλικό συντηρητισμό. Εν προκειμένου ο Hirschman υποστηρίζει πως η πεισιτικότητα του ανωτέρου σχήματος έγκειται λιγότερο στην ποιότητα των προσκομιζόμενων αποδεικτικών στοιχείων και πολύ περισσότερο στην παράδοση δυναμική τους, η οποία επανεισάγει την μοιρολατρεία μέσω μιας ακόμη ριζικής αμφισβήτησης των προοδευτικών αντιπάλων· πράγματι, αναλύοντας συγκεκριμένα παραδείγματα, ο συγγραφέας υπογραμμίζει πως οι υποτιθέμενες αποδείξεις είναι καταχρηστικές γενικεύσεις και πως αντιπαραδείγματα μεταρρυθμίσεων χωρίς απροαίρετες επιπτώσεις, υπάρχουν σε εξίσου μεγάλο αριθμό.

Το δεύτερο ρητορικό σχήμα, η ματαιότητα, είναι περισσότερο προσβλητικό. Στην πρώτη περίπτωση, ο μεταρρυθμιστής είναι μόνον ένας μαθητευόμενος μάγος, ενώ στην δεύτερη δεν είναι παρά ένας θαυματοποιός, ή μάλλον ένας απατεώνας. Η προτεινόμενη μεταρρύθμιση δεν έχει σαν σκοπό την βελτίωση αλλά την συντήρηση της παλαιάς τάξης πραγμάτων με πλασματικές παραστάσεις, εφόσον οι εμμενείς κοινωνικοί νόμοι αποδεικνύονται ισχυρότεροι. Χαρακτηριστική εκδοχή της αντίληψης αυτής συνιστά η κριτική του καθολικού δικαιώματος ψή-

φου καθώς και της δημοκρατίας και των συνακολούθων της από την θεωρία των ελίτ. Όπως και στην περίπτωση του Burke, ο Hirschman θεωρεί βασική συνιστώσα αυτής της επιχειρηματολογίας την γενίκευση ενός οικονομικού νόμου. Ο Pareto πίστευε ότι είχε επαγάγει έναν τέτοιο νόμο από μια επιστημονική εξέταση στατιστικών δεδομένων για την κατανομή του εισοδήματος. Όπως ακριβώς οι στατιστικές αυτές διέπονται, ανεξαρτήτως χώρας, από έναν σχετικά σταθερό νόμο κατανομής, έτσι και κάθε κοινωνία κατανέμει την εξουσία ανισομερώς προς όφελος μιας ολιγαρχίας, όποιο κι αν είναι το ισχύον πολιτικό σύστημα. Σ' ένα άλλο πλαίσιο, στο σχήμα αυτό προσφεύγει και η κριτική των επαναστάσεων (ιδιαίτερα η ερμηνεία της Γαλλικής Επανάστασης από τον Tocqueville) τονίζοντας τις συνέχειες πίσω από την φαινομενική αναταραχή ή την δύναμη της αδράνειας των παλαιών δομών.

Η τρίτη γραμμή άμυνας της κατεστημένης τάξης είναι το ρητορικό σχήμα της διακινδύνευσης. Πρόκειται για την επίκληση μιας προηγούμενης αλλαγής για την παρεμπόδιση μιας επερχόμενης, με το επιχείρημα ότι η νέα μεταρρύθμιση θα καταστρέψει τα θετικά αποτελέσματα της προηγούμενης. Έτσι κατά τη διαμάχη για το καθολικό δικαίωμα ψήφου οι Άγγλοι δοκιμογράφοι του 19ου αιώνα, κάθε φορά που προτεινόταν μια επέκταση του εκλογικού δικαιώματος, διακήρυτταν ότι μια εξουσία που επήγαζε από τα κάτω θα ήταν καταστροφική για το αγγλικό «Σύνταγμα» και τις παραδοσιακές ελευθερίες (επιχείρημα όλο και λιγότερο πειστικό, καθώς οι προβλεπόμενοι κίνδυνοι δεν επαληθεύονταν). Ενώ τα προηγούμενα επιχειρήματα αναπτύσσονται a posteriori, αυτό εδώ εμφανίζεται σαν πρόγνωση του μέλλοντος και το μόνο του στήριγμα σε γεγονότα είναι το παράδειγμα των γειτονικών χωρών, που ήδη πειραματίστηκαν με αρνητικό τρόπο με τη συγκεκριμένη μεταρρύθμιση: το παράδειγμα της Γαλλίας, όπου, σύμφωνα με τους Άγγλους συγγραφείς, το καθολικό δικαίωμα ψήφου παραχωρήθηκε απερίσκεπτα και κατέληξε στην δικτατορία του Ναπολέοντα, και το παράδειγμα των Ηνωμένων Πολιτειών των οποίων το δημοκρατικό σύστημα συνεπάγεται κατά τον 19ο αιώνα μιαν εχθρική στην οικονομική πρόοδο προστατευτική πολιτική προς ικανοποίηση των συμφερόντων ομάδων μικροπαράγωγών, σε αντίθεση με την ελευθερία συναλλαγών που ισχύει στην Αγγλία, η οποία ανταποκρίνεται στην «φυσική» τάξη πραγμάτων εξασφαλίζοντας την ανταγωνιστικότητα. Πυρήνας του επιχειρήματος δεν είναι ούτε μία θρησκευτική μεταφυσική, όπως στην πρώτη περίπτωση, ούτε μία επιστήμη της κοινωνίας, όπως στην δεύτερη, αλλά η επανεισαγωγή παλαιότερων μύθων οι οποίοι συνοψίζονται στο «Ετούτο θα σκοτώσει εκείνο» που αποφαίνεται ο V. Hugo στην *Παναγία των Παρισίων* αναφερόμενος στην τυπογραφία.

Για να τονίσει την αποτελεσματικότητα του τρόπου ανάλυσης του αντιδραστικού λόγου που χρησιμοποιεί, ο Hirschman φτάνει μέχρι του σημείου να εξετάσει την συνδυαστική των επιχειρημάτων και τον βαθμό της συμβατότητάς τους, ανάλογα με την περίπτωση. Φανερώνει επίσης την δημοκρατική του εντιμότητα εφαρμόζοντας την μέθοδό του και στην δική του παράταξη: έτσι, ανακαλύπτει στον προοδευτικό λόγο τρία ισοδύναμα ρητορικά σχήματα, τα οποία αναστρέφουν τα αντιδραστικά: την χίμαιρα της συνέργειας και του επικείμενου κινδύνου που αναρσούν το επιχείρημα της διακινδύνευσης (η μεταρρύθμιση στηρίζει την ισχύουσα τάξη και αποτρέπει έναν πιο σοβαρό κοινωνικό κίνδυνο): πρέπει να συμβαδίζουμε με την ιστορία (όλα οδηγούν

στην κατεύθυνση της προόδου, είναι μάταιο να την επιβραδύνουμε), πεποίθηση που απαντά στο σχήμα της ματαιότητας: το επιχείρημα, τέλος, της απελπιστικής κατάστασης, το οποίο αντιστρέφει την έννοια της διαστροφής: μόνο η ριζική αλλαγή θα προλάβει την καταστροφή.

Ο πλούτος του βιβλίου υπερβαίνει κατά πολύ την σχηματική αυτή παρουσίαση. Αυτό που ώθησε τον A. Hirschman στο εγχείρημά του ήταν η έγνοια να δώσει στην πνευματική του οικογένεια την δύναμη της ειρωνείας, την οποία επί πολύ καιρό μονοπωλούσαν οι συντηρητικοί, ενώ η προοδευτική σκέψη θεωρείτο αφελής, συμπαιθητική και ελαφρώς πρωτόγονη. Το βιβλίο του όμως έχει κι άλλες αρετές, θεωρούμενο από μια ευρωπαϊκή σκοπιά. Αποδομώντας όλους τους αυτοματισμούς της σκέψης που στηρίζουν τόσο τις θεωρίες των εφημέρων δοκιμογράφων όσο κι αυτές των κλασικών της ιστορίας των ιδεών, ο Hirschman συμβάλλει στη σχετικοποίηση της εξιδανίκευσης που συνεπάγεται η κατασκευή αυτού του μυθικού πάνθεου των μεγάλων δημιουργών, είτε είναι προοδευτικοί είτε αντιδραστικοί.

Έπειτα από έναν εορτασμό της διακοσιοστής επετείου της Γαλλικής Επανάστασης κατά τον οποίο η παρεχόμενη από τα μέσα δημοσιότητας νομιμοποίηση κατακτήθηκε εν πολλοίς από την αντεπαναστατική σκέψη, τα αποδεκτά της υποκατάστατα και την επιστροφή σε μια καθαρή ιστορία των ιδεών, την ώρα που το προοδευτικό τμήμα της διανοήσης αναζητά απεγνωσμένα νέα ορόσημα μπροστά σε μιαν ιστορική εξέλιξη που μοιάζει να αμφισβητεί όλους τους τους προαιώνιους μύθους, το έργο του Hirschman είναι πολύ περισσότερο από επίκαιρο. Κι αυτό γιατί μπορεί να παράσχει αναλυτικά εργαλεία που είναι απαραίτητα για την ανασυγκρότηση της κριτικής θεώρησης του κόσμου και την αποδόμηση των σχημάτων της αντιδραστικής ρητορικής που ενεργοποιούν καθοριστικά τον σημερινό κυρίαρχο λόγο.

Μετάφραση από τα γαλλικά: Αλέξανδρος Σκλαβονίδης

* Ο Christophe Charle, ιστορικός, υπεύθυνος έρευνας στο CNRS, έχει εκδόσει το *Les élites de la République (1800-1900)*, Fayard, 1987 και το *Naissance des «intellectuels» (1800-1900)*, Minuit, 1990.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Επιθεώρηση *Liber*, τεύχος 8, Δεκέμβριος 1991.
2. Albert O. Hirschman, *The Passions and the Interests (Political Arguments for Capitalism before its Triumph)*, Princeton University Press, Princeton, 1977.